

Xalqların özünü müəyyən etmə prinsipi

Annotasiya

Məqalədə müasir beynəlxalq hüququn 10 əsas prinsipindən biri olan "xalqların özünü müəyyən etmə" prinsipi araşdırılmışdır. Məqalənin məqsədi prinsipin realizəsi zamanı meydana çıxacaq qeyri-müəyyənlilikləri aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Həmçinin müxtəlif beynəlxalq sənədlərin təhlil edilməsi yolu ilə beynəlxalq hüququn aktual və mübahisəli problemlərindən biri kimi özünü müəyyən etmə hüququnun daxili və xarici aspektləri, realizəsinin həddləri müəyyən edilmiş, məzmunu açıqlaraq xalq, millət və milli azlıq terminləri fərqləndirilmiş, bu hüququn yalnız xalqlara məxsus olması qənaətinə gəlinmişdir. Eləcə də, xalqların özünü müəyyən etmə hüququnun yalnız müstəmləkə əsarəti altında olan xalqlara şamil edilməsi, onun realizəsinin separatizmə yol açmasının mümkünsüzlüyü, beynəlxalq hüququn digər prinsipləri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olması və uzlaşması məqalənin əsas məzmununu təşkil edir.

Summary

This article is dedicated to the research of one of the 10 core principles of the international law - the "self-determination" principle. The goal of this article is to eliminate all uncertainties emanating from implementation of the abovementioned principle. Being one of the topical and contentious issues of international law, the principle of self-determination, its internal and external aspects, limits and frameworks it can be used within, and its context have been revealed throughout the article, terms "nation, nationality and ethnic minority" have been differentiated in the end. It is noted that this principle is adhered to nations only. The following ideas contain the cornerstone of the article: principle of self-determination is extended to nations under colonial suppression; implementation of the principle should not lead to separatism; recognition of the correlation of the mentioned principle with other ones within international law.

Giriş

Beynəlxalq hüququn ən mühüm, ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan *jus cogens* normalarından biri "Xalqların özünü müəyyən etmə" prinsipidir. Bu prinsip digər əsas prinsiplər kimi bütövlükdə beynəlxalq birlik tərəfindən tanınır, qəbul edilir və yalnız beynəlxalq birliyin özü tərəfindən ləğv edilə bilər. Xalqların özünü müəyyən etmə hüququ prinsip kimi imperativ olmaqla bütün dövlətlərin üzərinə "erga omnes" öhdəliklər qoyur.¹ Lakin beynəlxalq hüquqda ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biri də bu prinsipdir. Xalqların özünü müəyyən etmə prinsipinə müxtəlif dövrlərdə fərqli mənalar verilmişdir. Bu prinsipə tam bir anlayış vermək elə də asan olmamışdır. Səbəbi isə hər bir dövlətin xalqların özünü müəyyən etməsinə öz maraqlarına uyğun şəkildə yanaşması olmuşdur. Bəzi yanaşmalara görə xalqların özünü müəyyən etməsi dedikdə dövlətin vətəndaşlarının öz hökumətlərini seçməsi, digər bir yanaşmaya görə xalqın öz idarəetmə formasını müəyyən etməsi başa

*Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi, II kurs, SABAH qrupu tələbəsi

¹ Lətif Hüseynov, *Beynəlxalq hüquq*, s. 27-28 (Bakı, 2012)

düşülür.² İki əsrdən artıq bir inkişaf yolu keçmiş prinsipə dəqiq anlayışın verilməməsi müxtəlif zamanlarda bu termindən etnik və dini münaqişələr yaratmaq məqsədi ilə istifadə edilməsinə yol açmışdır. Bu məsələnin aktuallığı və mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, özünü müəyyən etmə prinsipindən bir çox dövlətlərin ərazi bütövlüyünün pozulması məqsədi ilə istifadə edilir.³ Beynəlxalq hüququn əsas prinsipi kimi xalqların özünü müəyyən etmə hüququ dövlətlərarası münasibətləri gərginləşdirmək üçün deyil, əksinə onları tənzimləmək funksiyası daşıyır. Məqalədə müxtəlif beynəlxalq hüquqi sənədlərdə xalqların özünü müəyyən etmə prinsipinin hansı formalarda ifadə olunmasını araşdırmaqla onun əsas məğzini açmağa, eyni zamanda, mahiyyəti araşdırarkən aşağıdakı suallara cavab tapmağa çalışacağıq. Xalqların özünü müəyyən etmə hüququnun məzmunu nədən ibarətdir? Ümumiyyətlə bu hüquqdurmu? Hüququn subyekt qismində kimlər çıxış edə bilər, milli azlıqlar özünü müəyyən etmə hüququndan istifadə edə bilərlərmi? Xalq və millət dedikdə nə nəzərdə tutulur? Özünü müəyyən etmə nəyi ifadə edir? Bu prinsip bütün xalqlara şamil olunurmu? Nəzərə alsaq ki, dünyada 4 minə yaxın xalq və millət, 195-ə yaxın isə rəsmən tanınan dövlət var, o zaman bu prinsipin bütün xalqlar tərəfindən realizəsi hansı mənfi hallara gətirib çıxara bilər? Prinsipin daxili və xarici aspektləri nələrdən ibarətdir? Özünü müəyyən etmə hansı şərtlərlə şamil olunur, realizəsi necə məhdudlaşır? Beynəlxalq hüququn digər prinsipləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nədən ibarətdir, özünü müəyyən etmə prinsipi dövlətin ərazi bütövlüyü, eləcə də dövlət suverenliyi prinsipinə ziddirmi? Xalqların özünü müəyyən etmə və ayrılma hüququnun qarşılıqlı əlaqəsi nədən ibarətdir? Prinsipini separatizmdən nə fərqləndirir? Dağlıq Qarabağ münaqişəsi xalqın özünü müəyyən etməsidir, yoxsa milli azlığın separatçılıq fəaliyyəti?⁴

I. Prinsip beynəlxalq mənəblərdə

XIX əsrdən sürətlə inkişaf etməyə başlayan milliyyətçiliklə bərabər özünü müəyyən etmə termini birləşmələrə və böyük dövlətlərin yaranmasına səbəb olurdusa, XX əsrin başlanğıcından etibarən mikro-millətçiliyin artması səbəbi ilə bu termindən böyük dövlətləri parçalamaqda vasitə kimi istifadə olunmağa başlandı. Böyük dövlətlərin zəifləməsi ilə bir sıra xalqlar öz müstəqil dövlətlərini qurmaq məqsədi ilə mübarizəyə başlamışdır.⁵ Özünü müəyyən etmə termini ilk yarandığı vaxtdan ikinci dünya müharibəsinə kimi beynəlxalq hüquqda olmayan, siyasi termin kimi mövcud olmuşdur. Xalqların özünü müəyyən etməsi hüquq kimi ilk dəfə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Nizamnaməsində öz əksini tapmaqla beynəlxalq hüquqa daxil olmuşdur. Nizamnamənin 1-ci maddəsinin 2-ci bəndində "Millətlər arasında, xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etmə prinsipinə hörmət əsasında dostluq münasibətlərini inkişaf etdirmək, universal sülhün möhkəmləndirilməsi üçün digər müvafiq tədbirlər görmək BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi verilir. Xalqların özünü müəyyən etmə prinsipi həmçinin Nizamnamənin beynəlxalq iqtisadi və sosial

² Toğrul Aliyev. Dağlıq Karabağ sorunu və uluslararası örgütler, s. 63 (Ankara, 2006)

³ Qulu Novruzov. Müasir beynəlxalq hüquqda xalqların və millətlərin öz müqəddəratını təyinetmə, s. 6 (Bakı, 2014)

⁴ Rahim Məmmədov. Xalqların özünü müəyyən etmə prinsipinin normativ məzmunu haqqında (müasir interpretasiya). Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri (elmi-analitik və praktiki jurnal) No.4 (20), s. 10 (2009)

⁵ Hüseyin Ali. Uluslararası hukukta kendi geleceğini belirleme (self-determination) hakkı, s. 1-2 (Ankara 2013)

əməkdaşlıq adı altında IX bölməsinin 55-ci maddəsində verilmişdir: *Millətlər arasında, xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etməsi prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik və əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı həyat şəraitinin yüksəldilməsinə, iqtisadi, sosial, səhiyyə və buna müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə, beynəlxalq əməkdaşlığa, insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət və riayət edilməsinə dəstək verir.*

Özünü müəyyən etmə hüququ ilk dəfə BMT Nizamnaməsində beynəlxalq hüququn yeddi əsas prinsipindən biri kimi müəyyən olunsada, mahiyyəti tam açıqlanmamışdır. BMT Baş Assambleyasının “Müstəmləkə ölkələrinə və xalqlarına müstəqilliyin verilməsi haqqında” 14 dekabr 1960-cı il tarixli, 1514 (XV) sayılı qətnaməsinin qəbul olunmasından sonra prinsipin mahiyyəti nisbətən konkretləşdi. Qətnamənin 2-ci maddəsi özünü müəyyən etmə prinsipinin məzmununun açılması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Belə ki: *Bütün xalqların özünü müəyyən etmə hüququ vardır, o hüquqa istinadən xalqlar öz siyasi statuslarını azad şəkildə müəyyənləşdirir və öz iqtisadi, sosial, mədəni inkişaflarını həyata keçirirlər.*⁶ Həmçinin bu sənədlə dövlətin ərazi bütövlüyünün pozulmasına yönəlmiş hər cür cəhdin BMT Nizamnaməsində öz əksini tapmış məqsəd və prinsiplərlə bir araya sığmadığı da öz təsdiqini tapmışdır.⁷

1966-cı il “Mülki və siyasi hüquqlar”, eyni zamanda, “İqtisadi, sosial, mədəni hüquqlar” haqqında beynəlxalq Paktların 1-ci maddəsində vurğulanır: *Bütün xalqlar özünü müəyyən etmə hüququna malikdirlər. Bu hüquq sayəsində onlar öz siyasi statuslarını sərbəst müəyyən edir və öz iqtisadi, sosial və mədəni inkişaflarını sərbəst təmin edirlər. Bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlər, o cümlədən, özü idarə olunmayan və asılı ərazilərin idarə olunmasında məsuliyyət daşıyan dövlətlər BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq özünü müəyyən etmə hüququna hörmət edərək onun həyata keçirilməsini təşviq etməlidirlər. İnsan hüquqları ilə bağlı əvvəllər vahid sənəd kimi baxılan 1966-cı il tarixli “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Pakta özünü müəyyən etmə müddəasını aşağıdakılarla bağlı daxil etmək qərara alınmışdır: a) o, “...digər insan hüquqlarının mənbəyi və ya qaçılmaz şərtidir, çünki, özünü müəyyən etmə hüququ həyata keçirilmədən fərdi hüquqların həqiqi gerçəkləşməsi mümkün deyildir”; b) Pakt tərtib edilərkən Nizamnamənin məqsəd və prinsiplərinin, o cümlədən, xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etmə prinsipinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmalıdır; c) insan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamənin bir sıra müddəaları özünü müəyyən etmə hüququ ilə bilavasitə bağlıdır; ç) bu hüquq Pakta daxil edilməzsə, o natamam və səmərəsiz olacaqdır.*⁸

BMT Baş Assambleyasının 24 oktyabr 1970-ci il tarixli, 2625 (XXV) sayılı qətnaməsi əsasında qəbul etdiyi “Dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa aid beynəlxalq hüquq prinsipləri haqqında” Bəyannamədə beynəlxalq hüququn yeddi əsas prinsipi, o cümlədən xalqların özünü müəyyən etmə prinsipi təsbit olunmuşdur. Eyni zamanda, Bəyannamənin giriş hissəsində xalqların özünü müəyyən etmə prinsipinin beynəlxalq hüququn digər prinsiplərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olması əks olunmuşdur.⁹ Bu Bəyanna-

⁶ Ali, s. 33

⁷ Əmir Əliyev. İnsan hüquqları, s. 41 (Bakı, 2013)

⁸ Novruzov, s. 17

⁹ Abdullah Uz. Teori və uygulamada self-determinasyon hakkı. Uluslararası hukuk ve politika, cilt 3, No.9, s. 67 (2007)

mənin vacib əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, BMT Nizamnaməsində ilk dəfə əks olunmuş yeddi prinsipin mahiyyəti açıqlanmışdır. Beynəlxalq sənədin digər bir üstün cəhəti o idi ki, xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etmə prinsipinin xalqlar baxımından bir hüquq olması, bu hüquqa əməl edilməsinin dövlətlər üçün məcburi olması əks olunmuşdur.¹⁰ Sözügedən aktda özünü müəyyən etmənin aşağıdakı mümkün formaları dəqiqləşdirilir: suveren və müstəqil dövlətin yaradılması; müstəqil dövlətə azad birləşmə və ya onunla vəhdət təşkil etmə; yaxud xalqın azad şəkildə müəyyənləşdirdiyi istənilən digər siyasi statusun həyata keçirilməsi.¹¹

1975-ci il Helsinki Yekun aktında bu prinsip BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə, eləcə də dövlətlərin ərazi bütövlüyünə aid olan normalarına uyğun şəkildə həyata keçiriləcəyi öz ifadəsini tapmışdır. Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasının Preambulasında da milli azlıqların hüquqlarının dövlətin ərazi bütövlüyü təmin olunmaqla həyata keçirilməsinin zəruriliyi xüsusi qeyd olunur. 21-ci maddədə birbaşa göstərilir ki, həmin Çərçivə Konvensiyasının heç bir müddəəsi dövlətin suveren bərabərliyi, ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyinə zidd tövsif edilə bilməz.¹²

1981-ci il tarixli "İnsan və xalqların hüquqlarına dair Afrika Xartiyası"nın 19-cu maddəsi xalqların hüquq bərabərliyinə, 20-ci maddəsi isə xalqların özünü müəyyən etməsinə həsr olunmuşdur. Xartiyanın 20-ci maddəsində verilir: "Bütün xalqların "mövcud olmaq" - yaşamaq hüququ var. Eləcə də, xalqların özünü müəyyən etməsi onların alınmaz və ayrılmaz hüququ kimi təsbit olunmuşdur və onlar siyasi statuslarını azad şəkildə təyin etmək, iqtisadi və sosial inkişafın istiqamətlərini sərbəst şəkildə seçmək hüququna malikdirlər.¹³ Bu hüquq hər bir xalqa ayrılmaz olaraq verilsə də, Xartiyanın özündə də göstərilir ki, xalqların bu hüquqdan istifadəsi beynəlxalq hüququn digər prinsiplərinə zidd olmadan beynəlxalq əməkdaşlığa xidmət etməlidir. Oxşar şəkildə də Xalqların özünü müəyyən etmə hüququ 1990-cı ildə imzalanan Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasında da dövlətin ərazi bütövlüyü başda olmaqla beynəlxalq hüququn digər prinsiplərinə zidd olmadan həyata keçirilə biləcəyi təsbit olunmuşdur.¹⁴ Prinsip həmçinin BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin bir sıra qərarlarında və məsləhət xarakterli rəylərində də öz əksini tapmışdır.¹⁵

II. Xalqların özünü müəyyən etmə hüququnun daxili və xarici aspektləri

Mənbələrdə qeyd etdik ki, xalqların özünü müəyyən etmə hüququ vardır və dövlətlər də bu hüquqa hörmət etməlidirlər. Lakin mənbələr xalqların bu hüququ necə həyata keçirəcəkləri məsələsini cavabsız qoymuşdur. İlk dəfə özünü müəyyən etmə anlayışı daxili anlamda yaransa da, müasir dövrdə əhəmiyyətinə görə onun xarici aspekti daha əsasdır. Ümumilikdə götürsək, özünü müəyyən etmənin xarici tərəfi müəyyən ərazinin beynəlxalq hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi deməkdir. Özünü müəyyən etmənin daxili

¹⁰Akif Kütükçü. Uluslararası hukukda self-determinasyon hakkı ve Türk cumhuriyetleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 12, s. 269 (2004)

¹¹Novruzov, s. 19

¹²Əliyev, s. 42

¹³Malcolm Shaw. International Law, s. 270 (4th edn., 2003)

¹⁴Jorri Duursma. Fragmentation and the international relations of micro-states (self-determination and statehood), s. 76 (Cambridge, 1996)

¹⁵Hüseynov, s. 39

formasını isə xalqların öz inkişaflarının bütün məsələlərdə həllini bildirir. Özünü müəyyən etmənin xarici tərəfindən istifadə hüququna müstəmləkə və xarici asılılığın digər formaları şəraitində, həmçinin xarici işğal şəraitində olan xalqlar malikdirlər.¹⁶ BMT Baş Assambleyasının qəbul etdiyi qərarlarda da xalqların özünü müəyyən etmə hüququnun xarici aspektinə geniş yer verilmişdir. Baş Assambleyanın 1514 sayılı qərarından bir gün sonra qəbul etdiyi 1541 (XV) və 2625 (XXV) sayılı “Dostluq münasibətlərinin qurulması ” haqqında qərarlarında yer alan özünü müəyyən etmənin tətbiqi istiqamətlərində onun xarici aspekti tənzimlənmişdir. BMT aşağıdakı halları özünü müəyyən etmənin tətbiqi istiqamətləri kimi müəyyən etmişdir:¹⁷ suveren və müstəqil bir dövlət qurulması; sərbəst şəkildə müstəqil bir dövlətlə birləşmə və ya ona inteqrasiya; xalqın sərbəst müəyyən etdiyi digər bir siyasi status.

Xalqlara öz suveren dövlətlərini yaratmaq hüququ verən özünü müəyyən etmənin xarici formasını dövlət sərhədlərinə toxunulmazlığına hər hansı bir açıq təhlükə yaratmamalıdır.¹⁸ Suveren dövlətçilik özünü müəyyən etmə hüququnun xarici formasının nəticəsi hesab edilir. Müstəqil dövlətlərin daxilində olan ərazi birlikləri və etnik qruplar özünü müəyyən etmənin xarici deyil, daxili tərəfini həyata keçirmək hüququna malikdirlər.¹⁹

Özünü müəyyən etmənin daxili aspekti dedikdə, heç bir təzyiq olmadan xalqın istədiyi idarəetmə formasını seçmək hüququ başa düşülür. Başqa sözlə desək, bu xalqın yaşadığı sistemin siyasi və sosial quruluşuna təsir göstərməsi və idarəsi altında yaşadığı hökuməti seçməsidir.²⁰ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının “Xalqın suverenliyi” adlı 2-ci maddəsində deyilir: *Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.* Özünü müəyyən etmənin daxili formasını dövlətdə yaşayan, sadəcə müəyyən etnik, dini və irqi qruplara deyil, burada yaşayan hər kəsə tanınmış bir hüquqdur və dolayısı ilə, dövlətin bütün əhalisi bu hüquqdan istifadə edə bilər.²¹ Əsasən, prinsipin daxili aspekti beynəlxalq hüquqda bir problem yaratmamışdır. BMT Nizamnaməsində ilk yeddi prinsipdən biri olan dövlət suverenliyi onun daxili işlərinə müdaxiləyə yol verməmişdir. Lakin insan hüquqları haqqında normaların yaradılması və getdikcə əhəmiyyətinin artması klassik mənada dövlət suverenliyi prinsipini zəiflətməmişdir. Bu səbəbdən daxili aspektin əhəmiyyəti getdikcə artır.²² Özünü müəyyən etmənin daxili aspektinin insan hüquqları ilə əlaqəsi onun əhəmiyyətini xeyli artırır.

İrqi ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə 1996-cı ildə özünü müəyyən etməni daxili və xarici xüsusiyyətlərə ayıran və daxili xüsusiyyəti “hər bir vətəndaşın ictimai həyatın idarə olunmasının bütün mərhələlərində iştirak etmək hüququ” kimi verən 21 sayılı Ümumi Tövsiyəni qəbul etdi. Kanada Ali Məhkəməsi qeyd edir ki, özünü müəyyən etmə hüququnun daxili tərəfi insanların dövlətin mövcud vəziyyəti çərçivəsində öz siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf

¹⁶ Novruzov, s. 52

¹⁷ Ali, s. 68

¹⁸ Füsün Arsava. Self-determinasyon haqqı və Kosova. Uluslararası hukuk ve politika dergisi. Cilt 5, No. 17, s. 7 (2009)

¹⁹ Novruzov, s. 53

²⁰ Ali, s. 74

²¹ Doğan Kılınc. Self-determinasyon ilkesinin azınlıklar açısından değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi dergisi. Cilt 12, sayı 1-2, s. 955 (2008)

²² Ali s.76

sahəsində fəaliyyətidir.²³

III. Prinsipin məzmunu

Xalqların özünü müəyyən etmə prinsipinin məzmunundan danışmaq üçün müəyyən məsələləri aydınlaşdırmaq lazımdır. Prinsipin adında yer alan “xalq”, “özünü müəyyən etmə” terminləri hansı mənə yükü daşıyır?

Özünü müəyyən etmə prinsipinin mahiyyətinin birmənalı qəbul edilməməsinin səbəblərinin biri kimi hər hansı beynəlxalq sənəddə “xalq” anlayışının dəqiq tərifinin verilməməsidir. Beynəlxalq hüquqda xalq bir qayda olaraq, etnik anlamda başa düşülmür. Beynəlxalq-hüquqi anlayış kimi “xalq” hər hansı milli və ya etnik qrupu deyil, məhz dövlətin (və ya dövlətçilikdən qeyri-qanuni məhrum edilmiş ərazinin) bütün əhalisini bildirir. Yəni, xalq *ethnos* kimi deyil, *demos* kimi başa düşülür. Yalnız xalq bütövlükdə bu hüququn daşıyıcısıdır. Xalqın bir hissəsinin, o cümlədən, milli azlıqların belə bir hüququ yoxdur. Bu tezis beynəlxalq hüquqda geniş qəbul edilmişdir.²⁴ AR Konstitusiyasının 5-ci maddəsində də qeyd olunur ki, Azərbaycan xalqı vahiddir və onun vahidliyi dövlətin təməlini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası suveren bir dövlət kimi Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsində deyil, bütün ərazisində yaşayan vahid Azərbaycan xalqının, o cümlədən, etnik azlıq olan ermənilərin iradə ifadəsinin və özünü müəyyən etməsinin nəticəsidir. Xalqın bir qismi bütün xalqın ərazisi üçün taleyüklü əhəmiyyət kəsb edən qərar qəbul edə bilməz.²⁵ BMT Baş Assambleyasının 47/135 sayılı 18 dekabr 1992-ci il tarixli “Milli, etnik, dini və dil azlıqlarına məxsus şəxslərin hüquqları haqqında” qətnaməsinə müvafiq olaraq, demək olar ki, xalqların özünü müəyyən etmə prinsipi milli azlıqların hüququ deyildir. Etnik, dini və dil azlıqları yalnız mədəni muxtariyyətə malikdirlər, onların maraqlarına demokratik dövlət çərçivəsində hörmət edilir.²⁶ Azərbaycan Respublikası milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsinin təminatı üçün “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyası, “Regionlar dillər və ya azlıqların dilləri haqqında” 1992-ci il Avropa Xartiyası, 1994-cü il Minsk Konvensiyası və digər beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş mühüm dövlətdaxili tədbirlər həyata keçirmişdir.²⁷ Yəni milli azlıqların hüquqlarına demokratik dövlət çərçivəsində hörmət edilir.

Bəs xalq millətdən nə ilə fərqlənir? Millət dedikdə, insanların ümumi mədəniyyət, ədəbi dil, din, ərazi, sabit iqtisadi əlaqələr və psixoloji xarakter ümumiliyi əsasında formalaşan tarixi birliyi başa düşülür. Lakin BMT Nizamnaməsində əks olunmuş millət anlayışı ilə bu millət anlayışı fərqlənir. Belə ki, BMT - millətlər təşkilatı adlansa da, Nizamnamə əksəriyyət münasibətləri dövlətlərarası münasibətlər kimi qəbul edir. Beləliklə, millət termini dövlət anlamında işlədilir. Hüquqşünas Q. B. Staruşenko qeyd edir ki, özünü müəyyən etmə hüququ “özünü müəyyən etmiş ərazi”nin bütün əhalisinə (xalqına) məxsusdur. Millətlər hüququ haqqında isə o halda danışmaq olar ki, əgər o, “özünü müəyyən etmiş ərazi”də yalnız yaşasın.²⁸

Məsələnin ikinci tərəfinə gəlsək, “özünü müəyyən etmə” dedikdə nəzərdə tutulur ki, hər bir xalq xaricdən müdaxilə olunmadan sərbəst olaraq özü öz siyasi

²³ Shaw, s. 273

²⁴ Hüseynov, s. 39

²⁵ Novruzov, s. 82

²⁶ Məmmədov, s. 10

²⁷ Əliyev, s. 207

²⁸ Məmmədov, s. 7

statusunu müəyyən edə bilər və öz iqtisadi, sosial və mədəni inkişafını həyata keçirə bilər. Müstəmləkə altında olan və ya işğal olunmuş ərazinin bütün əhalisi üçün bu aşağıdakı hallarda ifadə oluna bilər: müstəqillik əldə edilməsində və suveren dövlət qurulmasında; hər hansı bir müstəqil dövlətə qoşulmaqda; hər hansı müstəqil dövlətlə birləşməkdə²⁹

Özünü müəyyən etmə hüququnun həyata keçirilməsi dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyü ilə uzlaşmalıdır və sesessiyaya (dövlətdən müəyyən ərazinin ayrılmasına) yol verilə bilməz.³⁰

Nəticə

Məqalə mövzusunun təşkil edən beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri olan xalqların özünü müəyyən etmə prinsipini araşdırıb bu nəticələrə gəldik: Özünü müəyyən etmə xalqlara verilən hüquqdur, bu hüququn daşıyıcısı yalnız və yalnız xalq ola bilər, xalqın müəyyən hissəsinin, o cümlədən, milli azlıqların belə bir hüququ yoxdur. Etnik, dini və dil azlıqları yalnız mədəni muxtariyyətə malikdirlər. Onların maraqlarına demokratik dövlət çərçivəsində hörmət edilir. Beynəlxalq hüquqda və Azərbaycan Respublikasının qanunlarında azlıqların hüquqları hərtərəfli tanınır və onlara hörmət edilir. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər azlıq olduqları üçün, eləcə də, özünü müəyyən etmə hüququndan bir dəfə istifadə etdiklərindən, bu hüquqdan onların ikinci dəfə istifadə etmələri beynəlxalq hüquq normalarına ziddir, yəni onlara bu prinsip şamil edilə bilməz.³¹ Eyni zamanda BMT-nin "Müstəmləkə ölkələrinə və xalqlarına müstəqilliyin verilməsi haqqında" 14 dekabr 1960-cı il tarixli, 1514 (XV) sayılı Qətnaməsinin, eləcə də, bir sıra digər beynəlxalq sənədlərin təhlili göstərir ki, bu hüquq heç də bütün xalqlara deyil, müstəmləkə əsarətində olan xalqlara şamil olunmalıdır. Həmçinin, adı çəkilən hüquq müvafiq xalqın azad iradəsi yolu ilə həyata keçirilir, yəni müstəmləkə əsarəti altında olan xalq özünü müəyyən etmə hüququnu həyata keçirərkən ona xaricdən hər hansı təzyiq, məcburiyyət və ya müdaxilə olmamalıdır. Özünü müəyyən etmə hüququ iki formadan ibarətdir: daxili aspekt kimi heç bir təzyiq olmadan xalqın istədiyi idarəetmə formasını seçməsi; xarici aspekt kimi isə onun suveren və müstəqil bir dövlət qurması, sərbəst şəkildə müstəqil bir dövlətlə birləşmə və ya ona inteqrasiyası, həmçinin xalqın sərbəst müəyyən etdiyi digər bir siyasi status nəzərdə tutulur. Özünü müəyyən etmə prinsipi beynəlxalq hüququn digər prinsipləri ilə sıx əlaqədə götürülməli, məzmununun qeyri-müəyyənliyi digər prinsiplərlə, o cümlədən, dövlətlərin ərazi bütövlüyü, dövlətin suverenliyi, eləcə də, əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipləri ilə məhdudlaşmalıdır. Başqa sözlə desək, xalqların özünü müəyyən etmə hüququ müasir dövrdə demokratik idarəçilik rejimidir. Beynəlxalq hüquq bu prinsipdən separatçılıq məqsədilə istifadə olunmasını tanımır. Ümumiyyətlə, beynəlxalq sülhü və əməkdaşlığı təmin etmək, dövlətlərarası münasibətləri tənzim etmək üçün beynəlxalq hüquqda xalqın özünü müəyyən etmə hüququnu realizə etməsi müstəqil dövlətin parçalanmasına əsas ola bilməz. Çünki bu prinsip demokratik idarəçiliklə bağlı qəbul olunmuşdur.³²

²⁹ Hüseynov, s.40

³⁰ *Yenə orada*

³¹ Məmmədov, s. 10

³² Shaw, s. 270